

”בית הכנסת המהולל והעתיק ביותר קהל קדוש גדול [...] רבן יוחנן בן זכאי”, סוף המאה ה-19 (ארכיון די ברצבני)

צדקתה תאיר לעד

מנורת בליליוס ב”בית הכנסת הראשי” בירושלים

אודי (יהודה) מזרחי-צורף

איזהו בית הכנסת הראשי בירושלים?

בתצלומים ישנים של ההיכל נראה בין שני ארונות הקודש לוח זיכרון ממוסגר, ובו כתובת הקדשה המאפשרת קריאה חלקית בלבד. מתוך הכתובת בולטות המילים: ”חובה קדושה לפני ההיכל הקדוש להעלות נר תמיד לפני ה’ לזכרון נצח לעילוי נשמת הגברת הנדבת המרוחמת סימה בלילוס [...] בבית הכנסת הגדול והעתיק”.

אחד מבתי הכנסת הידועים בירושלים הוא בית הכנסת הספרדי על שם רבן יוחנן בן זכאי (ריב”ז). הוא הוקם בראשית המאה ה-17 ברובע היהודי שבעיר העתיקה והיה לבית הכנסת הספרדי הוותיק ביותר בעיר. זה 120 שנה שמוכתרים בו הרבנים הראשיים הספרדיים בתואר ”הראשון לציון”. בין השאר, התפרסם בית הכנסת בזכות ההיכל הכפול שבו: שני ארונות קודש בקיר המזרח, מעוטרים בפיתוחי אבן מרהיבים.

הקודש] ירושלים [...] מכוללות [...] הבית הכנסת הגדולה".
בנספחים למפקדי אוכלוסייה היהודית בירושלים שערך משה
מונטיפיורי בשנים תרכ"ו (1866) ותרל"ה (1875) נקרא בית
הכנסת ריב"ז בשם "הגדול".

נציגי האשכנזים, בראשות הרב י"מ טוקצ'ינסקי, טענו כי
"החורבה" הוא בית הכנסת העיקרי בירושלים. בין הראיות
שהציגו: הנציב העליון הבריטי הרברט סמואל בחר להתפלל
בשבת הראשונה לכהונתו בבית כנסת זה, ואף נשמו בו דגלי
הגדולים העבריים ממלחמת העולם הראשונה. עוד נטען כי
השם הפרטי "סימה" מופיע רק בשטרות גיטין אשכנזיים.
בתקנון בית הכנסת "החורבה" שפורסם בשנות ה-30, נכתב
שהוא "הידוע בין כל היהודים בשמו 'בית הכנסת הגדול
של ירושלים'". נראה שפרשת בלילוס היא שגרמה לטענה
פולמוסית זו.

נורמן בנטוויץ', המזכיר המשפטי של ממשלת המנדט הבריטי
בארץ ישראל (יהודי בעצמו), הגה הצעת פשרה: עד שיובהר
איזהו "בית הכנסת הגדול", יינשאו תפילות לעילוי נשמת
המנוחה ויודלקו נרות לזכרה בשני בתי הכנסת הראשיים
בירושלים במקביל. לא ידוע אם גבאי ה"חורבה" נענו ליוזמתו,
אולם נציגי הספרדים קיימו אותה ואף הידרו בה: בחשוון
תרפ"ח (נובמבר 1927), בטרם התקבלה החלטתו של בית
המשפט, פנה גבאי בית הכנסת ריב"ז ר' שמואל מלמד לצורך
שלמה מזרחי בבקשה להכין לבית הכנסת מנורת זיכרון לעילוי
נשמתה של בלילוס.

החווה בין הגבאי לבין הצורך נשמר בארכיון ועד העדה
הספרדית. שלמה מזרחי התבקש ליצור מנורת זיכרון מכסף,
בהיקף "לא פחות משישים סנטימטר (60) וגובה [...] שבעה
סנטימטר (7) ושמשקלה יעלה בין מאה למאה ועשרה דרהמים

מיהי אותה נדבנית ומדוע צוין כי בית הכנסת הוא "הגדול והעתיק"?
סימה (שמחה) בלילוס הייתה יהודייה אמידה מהונג קונג, בתו
של הגביר דוד יוסף עזרא, יליד עיראק שהתגורר בכלכותה
שבהודו. בנה של סימה, רפאל עמנואל בלילוס, היה לחבר
המועצה המחוקקת בהונג קונג. היא נפטרה בכסלו תרפ"ו
(נובמבר 1926) והורישה בצוואתה סכומים גדולים לנכדיה
בנותיה, לקהילה היהודית בכלכותה, ותכשיטים יקרים לנכדיה
– בתנאי שיינשאו ליהודיות. עוד הורישה הון עתק, בסך
יותר מ-80,000 לירות ארצישראליות, ל"בית הכנסת היהודי
הראשי בירושלים" (The principal Jewish Synagogue)
ולמען "נצרכים ועניים ותשושי כוח" בעיר. נוסף לאלה ציוותה
להתפלל בבית כנסת זה לעילוי נשמתה במשך שנה ולהדליק נר
תמיד לזכרה מול ארון הקודש. אלא שהנדבנית המנוחה לא
ציינה במפורש לאיזה מוסד התכוונה.

בשאלת זהותו של בית הכנסת המדובר התפתחה מחלוקת
מרה בין גבאי בית הכנסת האשכנזי "בית יעקב", הידוע בשמו
"חורבת ר' יהודה החסיד" ("החורבה"), לבין גבאי בית הכנסת
הספרדי על שם ריב"ז. הוויכוח הגיע לפתחו של בית המשפט
בהודו, ובאי כוחו הגיעו ארצה על מנת לברר ואף למדוד איזהו
"בית הכנסת היהודי הראשי". נציגי הספרדים טענו כי בלילוס
נמנתה עם העדה הספרדית, ולכן אך טבעי שהורישה את
כספה לבית הכנסת הראשי לבני עדתה, שאילו שלחה נדבות
עוד בהיותה בחיים. הם הוסיפו כי בהוראתה כיוונה לשמו של
בית הכנסת ריב"ז, שנקרא בלדינו "אל קאל גראנדה" – "הקהל
[הקדוש] הגדול".

ואכן, בשטר שליחות משנת תרי"ז (1857) לשד"ר שלמה יצחק
ב"ר יוסף מיוחס, שהופץ בערי צפון אפריקה, נכתב כי שולחיו
הם "חור" [חכמי ורבני] ומשגיחי וגבאי כוללות עיה"ק [עיר

לב ההיכל ותחת ה"תמיד": "חובה קדושה" להתפלל למען הנדבנית

בהודו ראו בבית הכנסת ריב"ז את מנורת הזיכרון ואת ספר התורה העתיק של משפחת בליליוס, ונטו להכריע את הכף לטובת הספרדים. אולם בסופו של דבר, בעצתו של הראשון לציון הרב יעקב מאיר ובהשתדלות המזכיר המשפטי בנטוויץ', הגיעו הצדדים לפשרה: הכספים יושקעו בנדל"ן, ומפירות הקרן יחולקו 75 אחוז לספרדים ו־25 אחוז לאשכנזים בירושלים.

בתמונה מפורסמת של בית הכנסת ריב"ז, של הצלם צדוק בסן, נראים באי בית הכנסת יושבים בלבוש מזרחי ואוחזים ספרי תפילה. במרכז התמונה, מעל מנורה בת שבעה קנים ולפני כתובת ההקדשה, בוחקת מנורת הזיכרון לבליליוס. במקורות שונים מיוחסת התמונה לסוף המאה ה־19, אולם המנורה מעידה כי המועד המוקדם ביותר לצילום הוא אמצע חשוון תרפ"ח (נובמבר 1927). הכותרת שניתנה לתמונה היא: "בית הכנסת המהולל והעתיק ביותר קהל קדוש גדול לעדת הספרדים בעיה"ק [עיר הקודש] ירושלים". נוסח הכותרת, כך נראה, מעיד אף הוא על הפולמוס עם האשכנזים.

מנורת בליליוס המשיכה לדלוך עוד שנים רבות לאחר סיום הפרשה. בשנות ה־30 היא מופיעה בכמה רשימות של תשמישי הקדושה מבית הכנסת ריב"ז כפריט נפרד ומוכר, למשל "1 תמיד (בליליוס) של כסף" בשנת תרצ"ח (1938). העיזבון המשיך לעורר מחלוקות בעשורים הבאים, ונדון בבית הדין הרבני אף בשנות ה־50 וה־60. בשנת 1941 התבקשו גבאי בית הכנסת "החורבה" לוודא כי הכסף המועבר אליהם מעיזבון בליליוס "יחולק בין העניים האשכנזים בירושלים בלי הבדל עדה ומפלגה". המבקש למען האשכנזים היה דווקא הראשון לציון הרב עוזיאל, שהיה האחראי לעיזבון מתוקף תפקידו ואף הוכתר למשרתו תחת מנורת בליליוס.

לאחר חורבן בית הכנסת במלחמת העצמאות ונפילת הרובע היהודי לידי הלגיון הירדני, נבזזה המנורה יחד עם שאר כלי הקודש. עם שיקום בית הכנסת בשנות ה־70, נתלתה בין פתחי ההיכל הכפול מנורת כסף שנוצרה בסוף המאה ה־18, מתנת קהילת פירנצה. כיום, תלויה במקומה מנורת זיכרון מנחושת, שהוקדשה לעילוי נשמת שמואל בן אציראף מקזבלנקה. בשלט הרחוב שנקרא על שם סימה בליליוס בירושלים, נכתב רק כך: "נדבנית מהונג קונג, תמכה בקהילה הספרדית בירושלים".

תודה לר' אפרים לוי, האחראי לארכיון ועד העדה הספרדית בארכיון העירייה בירושלים, על איתור המסמכים.

[כ־350 גרם] ולא יותר". הובטחו ארבעה גרוש מצרי ומחצית הגרוש "בעד הכסף והעבודה". הגבאי ימסור לצורף את השם שנועד לחקיקה בגוף המנורה באותיות "בולטות ומוזהבות". לצורף עשייתה הוקצב לצורף כשבוע בלבד, שכן החוזה נחתם בראשית חשוון תרפ"ח, והצורף התחייב שתהיה "מוכנת להשתמש ביום השני הבע"ל [בא עלינו לטובה] י"ב לח' חשוון תרפ"ח" – כנראה לקראת יום השנה הראשון לפטירת הנדבנית. המנורה נתלתה באמצעות שלוש שרשראות במקום בולט, במרכז קיר המזרח, בין פתחי ההיכל הכפול המפורסם של בית הכנסת. בצמוד נתלתה כתובת ההקדשה שנוצרה בפתח המאמר, המנציחה את המנוחה ואת תרומתה. מתצלומים ישנים נראה שגר התמיד היה קערת כסף מסוגנת, מעוטרת גדילי כסף בחלקה התחתון, שלתוכה יצקו שמן למאור. משני עבריה נתלו על גבי מוט מנורות זיכרון נוספות.

"בנים חרוצים ועמלים ואמנים מוכשרים"

יוצר המנורה, הצורף שלמה מזרחי, נולד בירושלים בשנת תרל"ב (1872). בני משפחת מזרחי-צורף, שכונתה בלדינו "לוס פֶּלאַטרוס" (הצורפים), הגיעו לירושלים בשנות ה־30 של המאה ה־19 מהעיר כרמאנשאה שבפרס. מרביתם עסקו במלאכתם בשוק הצורפים ("סוק אל חוואג'את") שבלב העיר העתיקה. לימים יצאו בני המשפחה מהעיר העתיקה, ואגב תיאור מגוריהם בשכונת ימין משה נכתב:

חלפנו על פני ביתם של האחים מזרחי, צורפי הכסף משה, יעקב, שלמה (המומחה לספרי התורה), אהרון ויוסף. אלה הרנינו את לבות אימותינו ואחיותינו בהכנים להן כל מיני תכשיטים, שרשרות זהב, טבעות ונזמים. כשהיו נכנסים האחים מזרחי לבית הכנסת, גברים חסונים כולם ובעלי קומה, שפתיים עטורות שפם עבה, לבושים מעילים ששוליהם יורדים עד לברכיהם ותרבושיהם האדומים נטויים במקצת לצד שמאל – היו עיני המתפללים נישאות אליהם, עינים מלאות חיבה והערצה כלפי המשפחה הזאת שמתוכה יצאו בנים חרוצים ועמלים ואמנים מוכשרים שומרי דת ומצוות

(י' יהושע, ירושלים הישנה בעין ובלב, ירושלים תשמ"ח, עמ' 87).

אליהו אלישר, לימים חבר כנסת ונשיא ועד העדה הספרדית, כתב כי למנורה שיצר שלמה מזרחי נודעה חשיבות בהכרעת דין העיזבון. משפט בליליוס נפתח בהונג קונג בדצמבר 1929, וביוני 1930 נשמעו העדויות בירושלים. נציגי בית המשפט העליון

לעיון נוסף

1. א' אלישר, "בתי הכנסת ע"ש רבן יוחנן בן זכאי", פרקים בתולדות הישוב היהודי בירושלים, ירושלים תשל"ג, עמ' 61-79.
2. י' פז, "החורבה" בתקופת המנדט: חברה, זיכרון וסמל", בתוך: ר' גפני, א' מורגנשטרן וד' קאסטו (עורכים), החורבה: שש מאות שנים של התיישבות יהודית בירושלים, ירושלים תש"ע, עמ' 149-170.
3. ע' ריצ'רדסון, פרשת העיזבון של הגברת סימה בליליוס (עבודת סמינריון), ירושלים 2010.